

RAPORT GENERAL

CU PRIVIRE LA LUCRĂRILE

COMISIUNII MONUMENTELOR ISTORICE

IN

1910

—○—

Domnule Ministru,

Potrivit art. 16 din regulamentul legii pentru conservarea și restaurarea monumentelor istorice, avem onoare a vă înainta următorul raport general cu privire la lucrările Comisiunii noastre în 1910.

În deosebire de anul precedent, Administrația Casei Bisericii a putut obține în anul trecut credite mai însemnate pentru lucrările de restaurare și conservare ce urmă a se face sub îngrijirea Comisiunii Monumentelor Istorice. Astfel s'au putut continua lucrările de restaurare de la biserica Stavropoleos din Capitală, de la m-rea Hurezi, de la Biserica Albă din Baia și de la m-rea Căldărușani. Numai pentru biserica Golia din Iași nu s'a putut obține nou credit. De asemenea s'au început lucrări noi de restaurare la biserica Bucur din Capitală și — din fonduri proprii — la biserica Sf. Gheorghe din Botoșani, la biserica de la Vădeni (Gorj) și la biserica Sf. Voivozi din Târgoviște.

Lucrările de conservare și reparație efectuate în anul trecut au fost mai multe de cât ori când. Și anume : s'au întreprins atari lucrări — mai mari sau mai mici — la mănăstirile Govora, Bistrița (Moldova), Slatina, Neamțu, Secu, Dintr'un lemn și Topolnița. Apoi la bisericile : Barnovski și Sf. Sava din Iași, Sărăcinești și Mamu din Vâlcea, Cașin din Bacău, Văcărești, Curtea-Veche, Mihai-Vodă și Antim din București, Crasna din Gorj, Biserica Domnească și Stelea din Târgo-

viște și, în sfârșit, la bisericile catedrale episcopale din Roman și Huși.

Pe lângă acestea : s'au pus la cale săpături arheologice la Cetatea Neamțului și consolidarea Ruinei Săn-Nicoară din Curtea-de-Argeș ; s'au continuat lucrările pentru revizuirea Inventarului general al monumentelor și pentru întocmirea unei Călăuze a acestor monumente, cercetându-se întreaga Oltenie ; s'au îmbogățit considerabil arhivul și colecțiile istorico-artistice ale Comisiunii, întocmindu-se, pentru păstrarea, orânduirea și expunerea lor, un întreg despărțământ în Serviciul de pe lângă Administrația Casei Bisericii al Comisiunii Monumentelor Istorice, — serviciu care, prin regulamentul de aplicare al noii legi de organizare a Ministerului (Casa Bisericii) din 1910, cuprinde acum trei despărțăminte : Secretariatul (biroul Comisiunii și publicațiile), Muzeul (arhivul și colecțiile istorico-artistice) și Biroul tehnic al monumentelor (pentru executarea lucrărilor).

În ceea ce privește lucrările viitoare, Comisiunea s'a ocupat cu următoarele cestiuni : consolidarea Bisericii Domnești din Curtea-de-Argeș, reluarea lucrărilor de la biserica catedrală a fostei Mitropolii din Târgoviște, care a fost cedată Ministerului de către serviciul special de restaurări de sub direcția d-lui A. Lecomte, amenajarea fostei m-ri Comana în locuințe pentru autoritățile comunale, restaurarea bisericii Logofătului

Tăutul de la Bălinești, conservarea palatului lui Duca-Vodă de la Cetățuia (Iași) și, în sfârșit, după cum se va vedea mai jos, alte lucrări mai mărunte de conservare și reparare.

* * *

Iată acum, Domnule Ministru, după rapoartele primite de la d-nii arhitecți diriginți ai lucrărilor, în amănunt, cele ce s'au executat la fiecare monument în parte.

La biserica Stavropoleos. — S'au terminat clădirile noi din preajma bisericii: clopotnița, locuința intendentului și încăperile muzeului, întocmindu-se în interior o mică curte mărginită de trei părți de un frumos și artistic portic pe coloane și arcade. Cu restaurarea picturii din interiorul bisericii și cu micile lucrări ce mai rămân de făcut la noile clădiri, anul acesta, credem, restaurarea bisericii Stavropoleos, începută în 1904, va fi un fapt împlinit.

La m-rea Hurezi. — S'au terminat de restaurat chiliile de pe latura de nord împreună cu foișorul din acea parte, s'a acoperit din nou stăreția și foișoarele ei, s'a dărâmat foișorul zis al lui Hrisante de lângă Paraclis, făcându-se o scară nouă la dreapta trapezei, unde s'a constatat că a fost mai înainte, s'a restaurat fațada trapezei, întocmindu-i-se o ușă și două ferestre în stilul celorlalte, în sfârșit, s'a reparat provizoriu acoperișul bisericii. Relațiuni amănunțite despre felul cum s'au executat aceste lucrări se dau în raportul special ce se va publica.

La Biserica Albă din Baia. — S'a studiat cestiunea picturii icoanelor dela tâmplă, încredințându-se această importantă lucrare d-lui pictor Verona, care s'a obligat să o termine în curs de un an. Astfel, după așezarea mobilierului și după zidirea împrejmuirii, a clopotniței și a unei case pentru paznicul bisericii, lucrări cari se vor executa în campania viitoare, restaurarea Bisericii Albe a lui Ștefan-cel-Mare din Baia va fi și ea terminată.

La m-rea Căldăroșani. — S'a terminat biserica în afară și în lăuntru, restaurându-se complet bogata și frumoasa sa pictură. De prezent se lucrează la executarea mobilierului. S'a renovat pe deantregul clădirile arhondăriei, din dreapta și din stânga clopotniței, complet isprăvită în anul trecut. De asemenea s'a pus în lucrare renovarea clădirei cu chilii din stânga cadrilaterului mănăstirii, refăcându-se din zid, pe coloane cu arcade, galeriile, dându-se o nouă dispoziție chiliilor și acoperindu-se totul, solid și frumos, cu olane.

Cu terminarea acestor lucrări și cu renovarea similară a clădirei cu chilii din dreapta precum și a trapezei dindărătul bisericii, renovarea Căldăroșanilor va lua sfârșit.

La biserica Golia din Iași, cum am spus la început, din lipsă de fonduri, nu s'a lucrat anul acesta nimic. În schimb însă Comisiunea a avut posibilitatea să recomande și să aprobe patru lucrări noi de restaurare: la biserica Bucur din București, cu ajutorul Casei Bisericii și a Primăriei Capitalei; la biserica Sf. Gheorghe din Botoșani, cu fondul epitropiei respective; la biserica din Vădeni-Gorj, cu mijloacele pioasei și venerabilei proprietare a locului d-na Maria D. Pleniceanu; la biserica Sf. Voivozi din Târgoviște, de asemenea cu fondul epitropiei respective. Câteși patru aceste lucrări s'au executat sub direcția d-lui Arhitect-șef al Comisiunii N. Ghika-Budești. Și iată, după raportul d-sale, ce anume s'a lucrat la fiecare în parte:

La biserica Bucur. — Lucrarea a fost dirijată de d. Gr. Cercez, membru al Comisiunii. S'au subzidit temeliile, s'a reparat și țesut zidăria crăpată și strică, s'a restaurat pridvorul de șarpantă, care eră ascuns într'o paianță adăugată în urmă, s'a refăcut acoperișul bisericii, s'a restaurat turla, care se lăsase cu totul, s'a refăcut bolta interioară a bisericii, în sfârșit s'a reparat tencuelile din afară și din lăuntru, s'a închis apoi șantierul, urmând ca lucrarea să se termine în campania anului curent.

La biserica Sf. Gheorghe din Botoșani. — S'a început cu restaurarea fațadelor exterioare, după ce s'au dat jos tencuelile și după ce s'a dărâmat clopotnița alăturată la intrarea bisericii, o construcție târzie dela începutul sec. XIX. S'a căutat nivelul primitiv al soclului și s'a găsit îngropat la o adâncime de 1 — 1,20 m. S'a procedat apoi la restaurarea soclului, de jos în sus, înlocuind pietrele stricate sau lipsă și curățind zidăria dezagregată. La colțurile zidurilor s'au așezat pietre cioplite de dimensiuni mai mari, iar la partea superioară a soclului s'a așezat o bordură de piatră cioplită. Dela soclu în sus s'a urmat cu restaurarea fațadelor după indicațiunile găsite, adică: parte în cărămidă presată aparentă — la altar și la sânuri — parte în zidărie de piatră brută, iar la colțurile zidurilor și contraforților în piatră cioplită de dimensiuni mai mari. Astfel s'au restaurat fațadele până la o înălțime de 3 — 4 metri deasupra soclului.

La dărâmarea clopotniței și la curățirea zidă-

riilor, s'a găsit pietrele care formau chenarele ferestrelor vechi dela sânuri și altar. Pe modelul acestora, s'au cioplit chenare noi, cari se vor așeza la locul lor, când se va ajunge cu restaurarea fațadelor la acel nivel. În general, din cauza greutății de aprovizionare a materialelor trebuitoare, în neputință deci de a se lucra la zidărie, s'a pregătit mai toată piatrăria cioplită pentru ferestre, contraforți etc. și s'a procurat materialele necesare pentru lucrările viitoare. Astfel restaurarea va merge neîntrerupt, așa că la sfârșitul campaniei anului curent e toată speranța că ea să fie terminată.

La biserica din Vădeni (Gorj). — S'a restaurat în întregime biserica, afară de ușa dela intrare,

Biserica din Vădeni: după restaurare ¹⁾.

care nu s'a putut executa în acest an. Detalii asupra acestei lucrări s'au dat în articolul pu-

blicat în Buletinul nostru de d. Arh. N. Ghika.

La biserica Sf. Voivozi din Târgoviște. — S'a restaurat biserica în exterior, afară de pictura din fața pridvorului, care s'a păstrat așa cum a fost, s'a refăcut lemnăria la întreaga învelitoare, acoperindu-se cu olane. Totul s'a așezat peste zidăria nouă. Cornișele s'au făcut din nou, atât la turlă și la bază cât și de jur împrejurul bisericii. Crucile și bazele lor s'au refăcut și ele. Tencuelile exterioare s'au corectat și restaurat după indicațiunile găsite sub tencuelile cele vechi. Ferestrele s'au făcut din nou — din lemn destelar la biserică, din cercevele de fer de turlă. Chenarele lor de piatră s'au curățit cu totul. În interior s'au reparat și țesut zidăriile, unde erau crăpate, tencuindu-se din nou acele părți și s'a reparat radical pardoseala bisericii. În sfârșit s'a construit în curte o mică clopotniță.

* * *

Trecând acum la lucrurile de conservare și reparare efectuate în 1910, iată ce informațiuni putem culege din aceleași rapoarte ale d-lor arhitecți însărcinați cu executarea lor.

La m-reă Govora. — Diferite reparațiuni la chilii și biserică, restaurându-se fațadele acesteia, curățindu-se stâlpii și chenarele ferestrelor, scoțându-se la iveală decorațiunile al fresco de pe brâu, cornișe, din jurul ferestrelor etc. S'a nivelat curtea, dându-se scurgere apelor. S'a continuat și terminat zidul de susținere al terasei dela nordul bisericii.

La m-reă Bistrița (Moldova). — În scop de conservare s'a refăcut acoperișul bisericii, fără a se modifica forma, deși aceasta nu e cea a vechiului acoperiș, fiind fost făcută pe la 1877.

La m-rile Slatina, Neamțu și Secu. — S'au făcut lucrări mai mult de economie internă, cari, nea-

¹⁾ Vederi înainte de restaurare, s'au dat în fascicolul precedent al Buletinului la articolul domnului Arhitect N. Ghika-Budești: Biserica din Vădeni.

tingând părțile caracteristice ale acestor vechi monumente, s'au executat în regie de către stărețiile respective.

La m-rea Dintr'un lemn. — Diferite reparațiuni la biserică, stareție și chilii, s'a restaurat apoi soclul dela bolniță și, în sfârșit, s'a nivelat curtea, dându-se scurgere apelor.

La biserica schitului Topolnița. — S'a reparat locurile stricate ale zidăriei la întreg corpul bisericii și s'a refăcut complet învelitoarea, legându-se turla cu două cingători de fier.

La bisericile Barnovski și Sf. Sava din Iași: la cea dintâi s'a reînvelit biserica și turla, cu sghiaburi și burlane noi, s'a reparat crucile; la cea din urmă s'a refăcut de asemenea învelitoarea, cu sghiaburi și burlane noi, și s'a executat lucrări mai mici în interior.

La biserica din Sărăcinești. — S'a învelit biserica din nou, s'a dărâmat zidăria dintre coloarele pridvorului, iar la chilii s'a dărâmat întreagă acea parte a clădirei construită în paianță, refăcându-se în zidărie. S'a executat apoi lemnia pridvorului, în parter și etaj, și s'a învelit din nou cu țiglă solzită.

La biserica fostei mănăstiri Mamu. — S'a făcut din zid turla pantocratorului, care eră de lemn, s'au construit învelitori noi la clopotniță și la turlă, tencuindu-se fețele lor exterioare. În campania viitoare rămâne să se execute învelitoare la corpul bisericii și să se repare tencuelile.

La Văcărești (biserică, paraclis și clopotniță), la Curtea Veche, la Mihai-Vodă și la Antim din București s'a făcut, în interesul conservării, lucrări de reparație a acoperișelor și lucrări mărunte de zidărie. Mai însemnate din ele a fost lucrarea dela Văcărești, pentru care Comisiunea a primit ajutor și dela Direcțiunea Generală a Inchisorilor.

La biserica fostului schit Crasna din Gorj, s'a refăcut acoperământul.

La Biserica Domnească din Târgoviște. — S'a făcut o nouă împrejmuire, despărțind biserica și ruinele palatului domnesc de curtea spitalului și de restul locului ce aparține Prefecturii. Chenarul ușei de piatră ce rămăsese a se pune la biserică s'a așezat și acum se lucrează la sculptarea lui. Asemenea e în execuție ușa de stejar ce urmează a se pune la intrarea bisericii.

La biserica Stelea tot din Târgoviște. — Și aci s'a făcut o nouă împrejmuire, completându-se unde lipsia și reparându-se partea cea veche.

La biserica catedrală a Episcopiei Romanului. —

S'a reparat învelișul turlei și al corpului bisericii, rămânând ca lucrările mici de zidărie să se execute în campania anului curent.

În sfârșit, o ultimă lucrare a fost la biserica catedrală a Episcopiei Hușilor, unde s'a restaurat biserica după planurile d-lui Arh. Trajanescu. Căci Comisiunea, declarând această biserică din Inventarul general al monumentelor, de oarece a fost cu totul refăcută în cursul vremilor, ne mai prezentând absolut nimic caracteristic din vechia construcție, a lăsat ca lucrarea cerută de restaurare, propriu zis de renovare, să se facă în afară de serviciul ei.

* * *

Acestea sunt lucrările de conservare și reparație de monumente istorice executate în 1910.

Biserica din Vădeni, spre altar.

— După restaurare —

Pe lângă ele, am arătat cum că Comisiunea a mai avut și alte preocupări. Astfel :

1) A pus la cale începerea de săpături arheologice la Cetatea Neamțului și a luat măsuri pentru consolidarea Ruinei Săn-Nicoară dela Curtea-de-Argeș. Ambele aceste lucrări au fost solicitate și încredințate d-lui Arh. N. Gabrielescu.

D-sa în raportul ce a înaintat ne arată că la Cetatea Neamțului lucrările pregătitoare și formalitățile necesare ce trebuiau a se îndeplini au

luat o parte din timpul campaniei 1910: S'a curățit împrejurul cetății pe o zonă de 30 m. lățime de arborii ce o înconjurau, s'a făcut drumul pentru suire la cetate cu carul și s'a început săpăturile în interior. — Lucrarea se află astfel bine organizată și cu începerea campaniei viitoare se va putea continua cu spor și fără întrerupere.

Cum însă, după lege, săpăturile arheologice trebuiesc făcute sub controlul Direcțiunii Muzeului Național, această Direcție, în urma înștiințării ce i s'a făcut, a avizat că va avea un delegat permanent la fața locului pentru a asista la săpături.

Lucrarea pentru consolidarea Ruinei Sân-Nicoară din Curtea-de-Argeș a fost amânată pentru campania anului curent.

2) S'a continuat lucrarea pentru revizuirea inventarului general al monumentelor și pentru întocmirea unei călăuze a lor. Această lucrare, pe care o face d-l Virg. Drăghiceanu, custodele colecțiunilor noastre, s'a extins asupra Olteniei întregi, ale cărei monumente au fost studiate și cercetate la fața locului, deci nu numai pe baza izvoarelor și publicațiilor.

S'a adunat astfel un foarte bogat și prețios material, care, prezentat în cinci voluminoase rapoarte, va servi ca bază la alcătuirea lucrărilor menționate, păstrându-se în arhivul Comisiunii, unde, cu timpul, fiecare monument își va avea dosarul său, cuprinzând întregul material documentar istoric, artistic și arhitectonic privitor la el.

Lucrarea se va continua până se va studia și cercetă în acest mod toate monumentele țării. Atunci se va putea publica o nouă ediție complet revizuită a Inventarului precum și Călăuza monumentelor. Până atunci însă, Comisiunea, în ceea ce privește clasările și declasările monumentelor, nu s'a ocupat decât de cazurile particulare ce i s'au prezentat. Ca și anii trecuți, ea a clasat în 1910 următoarele vechi monumente: palatul dela Potlogi și bisericile din Strâmba, Golești (lângă Câmpulung) și Topolnița. A declasat apoi biserica din Cotmeana (Argeș), Bărboi din Iași și clopotnița bisericii Sf. Gheorghe din Hârlău, care s'a și dărâmat.

Colecțiile de fotografii, desemnuri, planuri, acuarele, copii de picturi, muluri de sculpturi, etc. ale Comisiunii au sporit întru atât, încât, cum am zis, pentru buna lor păstrare și orânduire s'a văzut necesitatea angajării unui funcționar special ca custode al colecțiilor și amenajarea unui despăr-

țământ în serviciul Comisiunii, pentru alcătuirea unei expoziții permanente a acestor colecțiuni. Onor. Adm. a Casei Bisericii ne-a pus la dispoziție în acest scop un salon în parter și șase camere în etagiul de sus al noului său palat. Tot aci s'au adunat, s'au așezat și expus vederii publicului bogata colecție de icoane și obiecte bisericești, cari, scoase fiind din uz, au fost strânse și depuse la Comisiune. Această colecție de icoane — după mărturiile tuturor cunoscătorilor străini și români — e una din cele mai bogate și prețioase în felul său.

Ea a fost, cum am zis, orânduită și expusă. După inventarul ei, d. Virg. Drăghiceanu lucrează acum la un catalog, care se va tipări în curând. Acest catalog va arăta întregile colecții istorico-artistice ale Comisiunii, cari cuprind, în sume generale: fotografii, — desenuri, — planuri, — acuarele, — picturi, — copii de picturi bisericești, — muluri după sculpturi, — icoane, — obiecte bisericești și — varia.

Nu uităm a menționa aci bogatele contribuții ce au adus colecțiilor noastre cei doi bursieri ai Casei Bisericii pentru studiul picturii bizantine în Italia — dd. D. Noroce și Al. Mihăilescu, cari au trimes numeroase și frumoase studii și copii de mozaicuri de la Ravenna și Venezia precum și o reconstituire în mozaic veritabil a unui mare tablou reprezentând pe Melchisedec. Lucrarea aceasta a bursierilor noștri se va continua în anul curent în Sicilia și și apoi la Sfântul Munte.

* * *

Venim acum, Domnule Ministru, la chestiunea lucrărilor viitoare ce au preocupat Comisiunea în 1910. Mai întâi a fost chestiunea consolidării Bisericii Domnești din Curtea-de-Argeș, cel mai vechiu monument al țării. Colegul nostru, d. arh. Gr. Cerkez a avut bunăvoința să studieze d-sa această chestiune și, după temeinice cercetări și lucrări, ne-a prezentat, împreună cu d. N. Ghika, arhitectul Comisiunii, un raport în care opină numai pentru lucrări de consolidare în valoare de 60,000 lei, pentru care a și înaintat un deviz. Comisiunea, având în vedere seriozitatea lucrării și necesitatea unei grabnice interveniri pentru asigurarea monumentului, a recomandat executarea lucrărilor în campania anului trecut. Ministerul le-a amânat însă din cauză de lipsă de fonduri. Acum însă că mijloacele bănești s'au găsit, avem onoare a vă recomanda din nou lucrarea, care nu mai poate suferi amânare, orice

amânare putând fi urmată de o ireparabilă pierdere prin surparea străvechiului monument al trecutului nostru.

A doua cestiune de care s'a ocupat Comisiunea a fost a bisericii catedrale (fostă Mitropolie) din Târgoviște, biserică rezidită sub direcțiunea d-lui arh. A. Lecomte de Noüy.

Lucrarea aceasta a fost cedată Ministerului, iar șantierul ei a fost luat în primire de dd. N. Ghika, arhitectul Comisiunii, și A. Lăpădatu, secretarul Comisiunii. Fiind vorba de continuarea lucrării, pentru care, cu drept cuvânt, se fac stăruitoare cereri din partea orașenilor Târgovișteni, Comisiunea a rămas să vadă mai întâi ce anume fonduri se destină pe seama acestei lucrări, pentru ca în urmă să dispună a se face ce e mai urgent și mai trebuitor.

A treia cestiune a fost amenajarea fostei mări Comana din Vlașca în locuințe pentru autoritățile comunale. Propunerea, venită de la Prefectura județului, care se obligase a pune la dispoziția Comisiunii mijloacele bănești trebuitoare, a fost găsită foarte potrivită pentru restaurarea și conservarea acestei vechi mănăstiri. Ea a fost trimisă în studiu Serviciului tehnic al monumentelor, care a întocmit proiectul planurilor de restaurare și amenajare, proiect ce a fost apro-

bat de Comisiune. Pentru executarea lui s'a intervenit la Prefectură, de al cărei răspuns atârână începerea lucrărilor plănuite.

A patra cestiune a fost restaurarea bisericii Logofătului Tăutul din Bălinești (Dorohoi), care, fiind cercetată în vederea unor lucrări de reparație, s'a constatat că are nevoie de o completă restaurare. În acest scop nu s'au mai făcut lucrări de reparație, ci s'a dat cestiunea în studiu Serviciului tehnic al monumentelor, de la care Comisiunea așteaptă un proiect de restaurare. Tot așa stau lucrurile cu cestiunea restaurării sălei gotice din Palatul lui Duca-Vodă de la Cetățuia de lângă Iași.

În sfârșit Comisiunea s'a ocupat cu toate cestiunile de restaurări și conservări solicitate pe la diferite monumente, cestiuni cari au fost trimise spre studiere Serviciului nostru tehnic. Pe baza referatelor și devizelor prezentate în urmă, ele au fost recomandate și aprobate, rămânând a fi executate în limitele fondului disponibil, după chibzuința d-lui arhitect al Comisiunii.

Cu aceste, încheindu-se raportul despre lucrările de care a avut a se ocupa în 1910 Comisiunea Monumentelor Istorice, vă rugăm, Domnule Ministru, să bine-voiți a primi încredințarea înaltei noastre stime.

București, Ianuarie 1911.

PREȘEDINTE, ION KALINDERU

Secretar, ALEX. LĂPĚDATU.